Een geschiedenis van het kleurenpalet op Arubaanse monumenten

Hoe het eiland zo kleurrijk werd

ORANJESTAD — Wie Aruba bezoekt, raakt onder de indruk van de kleurenrijkdom. Het hele eiland lijkt wel kleur te ademen. Overal staan huizen in groene, lichtblauwe, roze, gele en rode tinten. Geel komt het meest voor en is duidelijk favoriet. In de negentiende eeuw was het eiland nog niet zo schilderachtig. De meeste huizen waren gewoon wit van de kalk waarmee men zijn huis bepleisterde en kalkte.

door
Olga van der Klooster
met dank aan
Michel Bakker

Foto: Olga van der Klooster (2016)

Vakantiewoningen in Bringamosa. Tegenwoordig is Aruba kleurrijker dan ooit.

Bijna niemand weet het tegenwoordig nog, de kalkproductie is immers allang verdwenen, maar de 'zuivere' en 'vette' lokale bluskalk was van uitstekende kwaliteit. Het was ooit één van Aruba's belangrijkste exportartikelen. De kalk werd gemaakt van schelpen en koraalstenen. Ze lagen hier zo voor het oprapen langs de kust. In provisorisch aangelegde veldovens brandde de Arubaanse bevolking ze tot poeder. Het was de grondstof voor metselspecie, pleister en voor het witkalken van muren. Er zijn nog steeds brandsporen van zulke ovens langs de noordkust te vinden. Van de vaste ovens resteert alleen nog die in Rancho.

In de achttiende en negentiende eeuw vervoerden handelsschepen haast wekelijks tientallen vaten bluskalk naar het hoofdeiland Curaçao. Van daaruit werd de grondstof naar de omringende eilanden getransporteerd voor de bouw van forten, landsgebouwen, stenen cunucuhuizen, lemen hutten, waterbakken en zelfs voor dichtpleisteren van lekke daken. In de witkalkverf roerde men hier vroeger een scheutje aloësap. Toen wij in 1998 voor ons onderzoek naar verftechnieken de toen negentigjarige Thomas Angela interviewden, vertelde hij dat aloësap de kalkverf glanzend maakte en een witmakend effect had, zoals 'blauwsel' in witte was.
Aruba moet er door al die oogverblindend witte huizen en hutten sprookjesachtig hebben uitgezien. Maar de reiziger en geoloog Karl Martin vond Oranjestad in 1887 met al die 'onaanzienlijke huizen en armoedige strohutten' in het dorre en kale landschap, maar een treurig dorp. De stenen cunucuhuizen vond hij lelijk en veel te massief voor hun geringe afmetingen. Hij had de trieste aanblik van het plaatsje nog wel kunnen verdragen wanneer de bewoners 'hun huizen in opvallende bonte kleuren hadden geschilderd of wanneer er afwisseling in kleur zou zijn geweest'.
Martin had Willemstad nog op zijn netvlies, waar men verplicht was om de huizen te 'kleurwassen'. Artsen hadden namelijk ontdekt dat de hoge lichtreflectie van de witte muren schadelijk voor de ogen was en tot 'sneeuwblindheid' leidde. Gouverneur Kikkert kondigde daarom in 1817 uit voorzorg een 'witkalkverbod' voor de dicht bebouwde stadswijken in deze hoofdstad af. Voortaan moest men een kleurtje aan de kalkverf toevoegen. Zo niet, dan kreeg men een boete van 'vijf en twintig pezos van Agten':
"Gelast wordt bij deze: dat de muren der huisen en andere gebouwen in de Willemstad, aan de Overzijde van de haven, op Pietermaay of buiten de Steene Stadspoort en op Scharlo voortaan niet meer met wit zullen mogen gepleisterd of gewasschen worden; staande het aan een ieder vrij om zoodanige andere koleur daartoe te gebruiken als hij of zij zal verkiezen: zullende dus de genen die van en na de afkondiging dezer hunne huisen of gebouwen laten wit pleisteren of wasschen verbeuren eene boete van vijf en twintig pezos van Agten."

Foto: Olga van der Klooster

Cunucuhuis te Washington. Vroeger werden de nok en de knik gepleisterd omdat ze anders lekten. Dakpannen zijn inmiddels verbeterd, maar de traditie om ze te witten, maar nu met verf, bestaat nog steeds omdat men het contrast zo mooi vindt.

Het witkalkverbod gold echter niet op Aruba. Het was hier ook niet eenvoudig om aan pigmenten te komen. Steenbrokken uit de steengroeven van Duitsland, Frankrijk, Engeland en Italië werden eerst in Nederland in stampmolens tot verfpoeder fijngemalen en pas daarna naar het landsmagazijn op het hoofdeiland Curaçao verscheept. Ook kunstmatige kleurstoffen uit de chemische fabrieken op het Europese continent legden deze lange, omslachtige route af. Ze waren daardoor kostbaar. In Oranjestad ging men in de loop van de negentiende eeuw wel over op het kleurwassen van de muren. Misschien omdat hier, net zoals in Willemstad, de bebouwing in de straten verdichtte, waardoor de hoge lichtreflectie van de witte muren hinderlijker en schadelijker werd. Het waren eerst de landsgebouwen, de stenen stadscunucuhuizen van rijke kooplieden en stenen kerken die een kleur kregen. Getooid in hun dure Europese tinten straalden ze status en rijkdom uit.
Uit mijn kleuronderzoek blijkt dat eenvoudige lemen hutten echter tot ver in de twintigste eeuw gewoon witgekalkt werden, op een enkele hut na. Bij de inmiddels verdwenen 'cas di torto' Jamanota 26, vond ik fijne bruinrode kleislib uit de rooi in de kalkverf. De indianen gebruikte deze aardstof al voor hun grottekeningen. Ook de stenen cunucuhuizen buiten de stad bleven lang wit. Op de muren van een paar oude vervallen cunucuhuizen te Canashito en Santa Cruz vond ik onder de kleurige verflagen eerst een paar lagen witkalk, wat er op duidt dat de bewoners pas later besloten om ze te kleurwassen. Misschien wachtte men hiermee tot er weer voldoende financiele middelen waren. Door de komst van Lago in 1924 kregen veel Arubanen het in dat opzicht een stuk beter. Geleidelijk aan werd nadien ook het achterland kleurrijker.

In deel 2 van dit artikel aandacht voor de pigmenten die men in het negentiende-eeuwse Oranjestad gebruikte.

Eenvoudige stenen en lemen huizen buiten de stad bleven tot ver in de twintigste eeuw wit. De uiterst zeldzame cas di torto (1885) op Macuarima wordt door de bewoonster nog steeds jaarlijks, tegen de kerstdagen, wit gekalkt. Haar woning is daardoor in uitstekende staat.

Foto: Olga van der Klooster (2007)

Het kleurtrapje dat Olga maakte op de gevel van het cunucuhuis in Schelpstraat 42 toont het plezier dat bewoners hebben hun huis eens een andere kleur te geven.

Drs. Olga van der Klooster is directeur van Plantage Zorg en Hoop, Bureau voor het Gebouwde Erfgoed in Heemstede. Zij is achitectuurhistoricus, specialist restauratietechnieken en historisch kleurgebruik in de architectuur. Van der Klooster werkt in het Nederlands Caraibisch gebied, Suriname en Nederland. Samen met de archeoloog en architectuurhistoricus drs. Michel Bakker schreef zij het standaardwerk 'Bouwen op de Wind, Architectuur en Cultuur van Aruba' (2008) en 'Monumentengids Aruba' (2011).

Een geschiedenis van het kleurenpalet op Arubaanse monumenten - deel 2

Pigmenten in het 19e-eeuwse Oranjestad

ORANJESTAD — Uit 19de-eeuwse bestellijsten van de magazijnmeester in Fort Zoutman kunnen we opmaken dat er maar een paar soorten pigment uit Curaçao werden geïmporteerd: Engelsrood (een roodbruin of roestkleurig pigment), okergeel, koningsgeel (een giftige zwavelstof voor het maken van goudverf voor uithangborden en dergelijke), Berlijnsblauw (donkerblauw), lampenzwart dat gemaakt is van roet, groenspaan en vriesgroen. Berlijnsblauw verbleekt en zal vooral voor het interieur zijn gebruikt.

door
Olga van der Klooster
met dank aan
Michel Bakker

Met wit kan men er prachtige lichtblauwe pastels mee maken. Puur zwart werd vooral toegepast voor het olieverven van ijzeren sloten, scharnieren en gehengen. Vermengd met witte kalkverf ontstaat een mooie lichtechte grijsblauwe tint die heel geschikt was voor het sausen van de buitenmuren. Ook de zonbestendige pigmenten Engelsrood en okergeel waren dat. Vriesgroen en groenspaan zijn giftige pigmenten gemaakt van geoxideerd koper en effectief tegen houtrot en houtluis. Vandaar dat ik ze bij kleuronderzoek nogal eens vind op houten deuren en luiken, hoewel ook Engelsrode olieverf erop wordt aangetroffen. Door deze kleur lijken ze op mahoniehout waardoor het huis iets statigs kreeg. Zelfs nu nog worden veel huizen met roodbruine kozijnen en deuren uitgevoerd.

Voor de bouw van de oude Protestantse Kerk in 1846, werden Berlijnsblauw, okergeel, Engelsrood, loodwit, lampenzwart en koningsgeel geïmporteerd. Doordat de oude pleisterlagen door zoutuitbloei verdwenen, kunnen we de oorspronkelijke kleur niet meer terugvinden. Het grijs op deze foto werd in de negentiende eeuw ook wel gebruikt om de kleur van Belgische hardsteen na te bootsen. Het wordt gemaakt van lampenzwart met witkalk.

Het voormalige commandeurshuis aan de Paardenbaai was het grootste en statigste gebouw van Oranjestad. Gebouwen met Europese kleuren, zoals okergeel, straalden status en rijkdom uit.

Kleurentrends

Waren er kleurentrends in het negentiende-eeuwse Oranjestad? Toonaangevend was Curaçao. Dat ligt voor de hand. Veel bouwmaterialen en de bouwstijlen kwamen er immers vandaan, met uitzondering van die lemen hutten die op de Venezolaanse bouwkunst teruggaan. Bovendien waren de contacten toen nog nauw. De eerste families en kooplieden van Oranjestad waren er geboren en ook het gouvernement, dat over alle landsgebouwen ging, zetelde daar. Marten Douwes Teenstra, inspecteur van (water)bouwkundige zaken en landbouw, gunt ons in zijn reisverslag van 1836 in De Nederlandsche West-Indische Eilanden, een kijkje in een toen al kleurrijk Willemstad. De kleuren die hij beschrijft, konden met de pigmenten in het landsmagazijn in Fort Zoutman hier op Aruba ook worden gemaakt:

"De dikke van klipsteenen opgetrokken muren, zijn met een mengsel van kalk en zand bepleisterd, sommige geel, andere wit en weder andere bont of blaauw van kleur, hebbende meestal roode, enkele ook met blaauwe pannen op de daken met witte vorsten, hoeken en lijsten; (..). De luiken en jaloezieën zijn groen (..), door welke verscheidenheid van kleuren de huizen en straten zeer bont zijn."

Het 'blaauw' in Teenstra's reisverslag is de tint van 'blaauwsteen'; een hardsteensoort uit de Belgische Ardennen die van nature grijs tot grijsblauw is. Het werd gemaakt van wit met lampenzwart. De vorsten, de hoeken en de lijsten die Teenstra beschrijft, zijn wit omdat ze met een klein troffeltje bepleisterd waren om ze waterdicht te maken. Tegenwoordig zijn ze verbeterd, maar ook in onze tijd worden ze op Aruba gewit om het fraaie witte lijnenspel en het boeiende kleurcontrast met de dakvlakken te behouden. Geel en donker okergeel zijn in Willemstad veruit favoriet, schrijft onze reiziger:

"Intusschen worden vele huisen geel bestreken, ook wel donkergraauw [= donker okergeel, O.v.d.K.] hetwelk door de bontkleurige daken en vensters, aan de stad, van een hoogte beschouwd, iets van eene Neurenburger poppenstad geeft."

Annakerk in Noord (ontwerp 1900, uitvoering 1914-1916) is waarschijnlijk een van de laatste architectuurstijlen waarbij steenimitaties zijn toegepast.

In combinatie met witte gevellijsten, groene of Engelsrode deuren en luiken en helder oranjerode pannendaken vormden okergele tinten een prachtig kleurenpalet. Het commandeurshuis aan de Paardenbaai in Oranjestad, het grootste en deftigste gebouw van Oranjestad zag er ongeveer zo uit. Dat weten we uit de bestellijst van 1863 van de magazijnmeester die '15 pond geeloker voor het kleurwassen van de gevels' bestelde. Het wit van het kalkwater temperde het pigment en de blokkwast van destijds liet streken na die muren een fluweelachtige 'huid' gaven.

In deel 3 van dit artikel aandacht voor de populaire kleur okergeel.

Drs. Olga van der Klooster is directeur van Plantage Zorg en Hoop, Bureau voor het Gebouwde Erfgoed in Heemstede. Zij is achitectuurhistoricus, specialist restauratietechnieken en historisch kleurgebruik in de architectuur. Van der Klooster werkt in het Nederlands Caribisch gebied, Suriname en Nederland. Samen met de archeoloog en architectuurhistoricus drs. Michel Bakker schreef zij het standaardwerk 'Bouwen op de Wind, Architectuur en Cultuur van Aruba' (2008) en 'Monumentengids Aruba' (2011).

Een geschiedenis van het kleurenpalet op Arubaanse monumenten - deel 3

Okergeel favoriet in de 19e eeuw

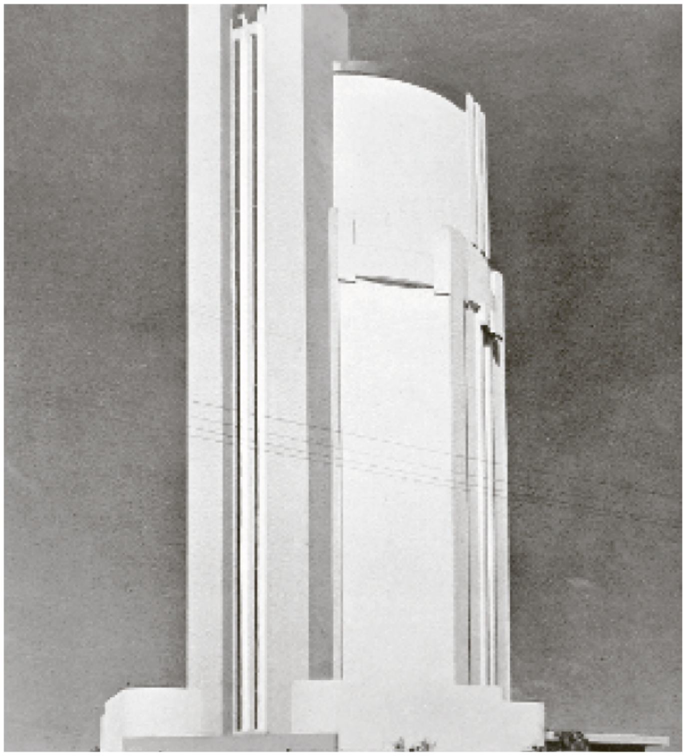

Watertoren in Oranjestad (1939). Nieuwe bouwstijlen, brachten nieuwe kleuren. Tussen 1932 en 1950 werden de landsgebouwen lichtbeige geschilderd. Men ontdekte dat gebouwen met lichte kleuren door de warmteweerkaatsing koeler bleven. Foto uit 'De zes Caraïbische parelen'.

ORANJESTAD — Waarom was okergeel favoriet? Omdat het in Nederland een geliefde kleur was. Wat daar in de architectuur ontstond, vond zijn weg via technisch ambtenaren en bouwmeesters naar 'De West'. In Nederland werd het pigment in de achttiende en negentiende eeuw gebruikt om er de kleur van zandsteen mee na te bootsen.

door **Olga van der Klooster** met dank aan **Michel Bakker**

Deze kostbare bouwsteen uit de steengroeven van Duitsland was niet voor iedereen te koop. Alleen de huizen van de allerrijksten en van welgestelde stadsbesturen werden ermee gebouwd, zoals het Paleis op de Dam dat in de zeventiende eeuw als stadhuis werd gebouwd. Voor een natuurgetrouwe nabootsing werden de normale bakstenen muren met een pleisterlaag verhuld en dan zandsteengeel geverfd. Soms kerfde de stukadoor zelfs het patroon van gestapelde steenblokken in het pleister, maar alleen okergeel verven volstond ook. Ook 'blauwsteen' uit de Ardennen van België, werd zo nagebootst. Tegen het einde van de negentiende eeuw verdwenen deze imitatietechnieken uit de Nederlandse architectuur. Geel maakte plaats voor beige (okergeel met méér wit), later voor 'offwhite' en weer later voor wit. Pas in de laatste tien jaar worden de monumenten in steden als Dordrecht, Haarlem, Leiden en Delft, waar ik kleuronderzoek verricht, in oude kleuren hersteld.

Kleuronderzoek op de gebouwen in Oranjestad is soms lastig. Van de weinige negentiende-eeuwse gebouwen die resteren, zoals de toren van Fort Zoutman en de oude Protestantse Kerk aan de Wilhelminastraat, zijn nagenoeg alle oorspronkelijke pleisterlagen verdwenen. Ze hebben altijd veel te lijden gehad van zoutuitbloei, waardoor de pleisterlagen in schollen van de muur vielen. Dit euvel komt bij muren voor die met (zoute) koraalstenen zijn opgetrokken. Ook het kalkpleister bevat zouten wanneer deze met zeewater is 'geblust'. Deze kristalliseren, nemen daardoor in volume toe en drukken de lagen uiteen. Tot voor enige tijd werd de oude Protestantse Kerk daarom elke acht maanden geverfd! In 1988 onderging het een grootscheepse restauratie, waarbij resterende oude pleisters, alsnog zijn vervangen.

Op oudere kleurafbeeldingen van de kerk zijn grijze muren te zien, maar dat zegt natuurlijk niet zoveel over het palet van 1846, hoewel het een goede nabootsing van de kleur van Belgisch 'blauwsteen' is.

Bij twintigste eeuwse gebouwen loont kleuronderzoek gelukkig wel. Zo vond ik bij de Annakerk op Noord (1914-1916) van architect R.A. van de Pavert, een imitatie van Belgische 'blauwstenen' met egale zandsteengele gevelvlakken. Het is wellicht één van de laatste architectuurstijlen op Aruba waar steenimitaties nog een rol speelden. Nieuwe stijlen brengen nieuwe kleuren met zich mee. Zo werd lichtbeige (okergeel met veel méér wit) in combinatie met de accentkeur grijs voor lijsten en plinten, het kleurenpalet voor de nieuwe landsgebouwen tussen 1933 en 1950, zoals de twee watertorens, de oude waterreservoirs op de heuvel bij Balashi en het havenkantoor aan de L.G. Smith Boulevard. Dat de gebouwen een lichtere kleur kregen had te maken met de ontdekking dat lichte tinten de buitenwarmte beter weerkaatsen dan donkere. De lichtere zijn dus koeler.

Kalk wordt niet meer op Aruba geproduceerd en kalkverf wordt nog maar weinig gebruikt. Verf komt nu ook gewoon uit een modern verfpotje uit de verfwinkel. Traditiegetrouw krijgen veel huizen regelmatig, bij voorkeur tegen de kerst, een grote schoonmaakbeurt. Ze worden dan meestal gelijk ook van een nieuw verfje voorzien. Er zijn tegenwoordig veel meer kleuren bestand tegen het zonlicht, waardoor de keuze aanzienlijk groter is. Bovendien kiest men kleur niet meer om er bouwstenen mee na te bootsen. Alle tinten zijn mogelijk, zoals rood, babyblauw en mintgroen. De nieuwe kleurenpracht staat symbool voor Aruba als 'One Happy Island'. Kon Karl Martin nu nog maar een kijkje nemen!

In een volgend artikel over kleur wordt aandacht besteed aan de Artdecoarchitectuur in San Nicolas.

Drs. Olga van der Klooster is directeur van Plantage Zorg en Hoop, Bureau voor het Gebouwde Erfgoed in Heemstede. Zij is achitectuurhistoricus, specialist restauratietechnieken en historisch kleurgebruik in de architectuur. Van der Klooster werkt in het Nederlands Caribisch gebied, Suriname en Nederland. Samen met de archeoloog en architectuurhistoricus drs. Michel Bakker schreef zij het standaardwerk 'Bouwen op de Wind, Architectuur en Cultuur van Aruba' (2008) en 'Monumentengids Aruba' (2011).